

ПОЗІРНІ РУСИЗМИ
В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті запропоновано виділяти на основі етимології поряд з русизмами-запозиченнями тарусизмами-інтерферентами позірні (псевдо-) русизми, зокрема в лексиці. Матеріалом дослідження стали художні тексти початку ХХ ст., коли активізувалися нормалізаційні процеси в літературній мові. Виділення позірних русизмів дає можливість авторові простежити деякі стильово-стилістичні зрушення в лексиці того часу.

Початок ХХ ст.- час активізації мовної свідомості, яка не спадала з огляду на відомі історичні обставини, а також власне мовні процеси протягом перших двох десятиліть, що зрештою завершилося проголошенням програми так званої українізації (1923 р.) Про активізацію мовної свідомості (власне прескриптивну маніфестацію) свідчать, з одного боку, мовна дискусія (репрезентована статтями І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, М. Левицького/М. Пилиповича, А. Кримського, І. Стешенка, І. Верхратського, С. Єфремова, В. Дорошенка), а з іншого - зацікавленість звичайних мовців, репрезентована усними звертаннями до культурних діячів того часу та листами до них і до редакцій часописів, про що згадують, зокрема, І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко у своїх статтях. Хоча основну увагу було звернено на проблему заповнення мови деяких періодичних видань, художніх творів, підручників галичанізмами, поза увагою не лишилися й русизми, які інтерпретувалися у плані прескри-

пції, тобто йшлося про нормалізацію літературної мови того часу. Саме поняття небажаного запозичення з російської мови з'явилося ще під час першої мовної дискусії кінця ХІХ ст. Тоді для його означення Б. Грінченко (Чайченко) у статті «Галицькі вірші» (1891 р.) [25] вжив, здається, вперше, слово *москалізм*. Зважаючи на традиції слововживання того часу, це цілком закономірно і мотивовано. Річ у тім, що українську мову, особливо в Західній Україні (Галичині, Буковині, Закарпатті), часто називали руською (відповідно до автохтонної назви корінних жителів цих регіонів), тимчасом, як російська мова була більш відома під назвою московська (відповідно до автохтонної назви корінних жителів Московського князівства/царства допетрівської доби).

Слово *русизм* з'явилося вже у ХХ ст., причому до середини 20-х рр. залишалося маловідомим. Здається, в Україні чи не першим його вжив А. Кримський у статті «Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації старо-

українських рукописів» 1905 р. [9]. По суті, це термін російських істориків, з якими полемізував А. Кримський щодо мови українських пам'яток до XIV ст. Він розрізняє великорусизми і малорусизми¹. На вживання терміна русизм щодо відповідних явищ в українській мові ХХ ст. натрапляємо, наприклад, у статті В. Самійленка «Чужомовні слова в українській мові» 1918 р. [19], згодом - в О. Курило: «Уваги до сучасної української літературної мови» 1923 р., причому саме у цьому, другому, виданні [10]. В українських нормативних словниках зафіксовано пізно: див. «Русско-украинский словарь» 1948 р. [18]. У лінгвістичних словниках - див. «Українська мова. Енциклопедія» 2000 р. [22]. З початку 90-х рр. ХХ ст. активізується синонім до *словарусизм* (від російського *русский*) - *росіянізм* (від українського *російський*), зафіксовано в «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» 2001 р. [7]. У російській лексикографії з'являється дещо раніше, зокрема в «Толковом словаре русского языка» 1939 р. [21]. Фактично словник 1939 р. стисло окреслив ті лінгвістичні значення слова *русизм*, в яких його звичайно вживають. Цитуємо: 1. У якійсь мові зворот, вираз, утворений за зразком російської мови. 2. Запозичення з російської мови. 3. Раса, особливість російської мови чи письма у старослов'янських пам'ятках, переписаних на Русі. Для нашої статті, де йтиметься про *позірні*, тобто неправдиві *русизми*, або псевдорусизми, в мові художніх текстів перших двох десятиліть ХХ ст., актуальні перші два тлумачення слова *русизм*. Спинимося спочатку на другому тлумаченні, що стосується найбільш безпечних форм контактування мов. Якщо до появи в якійсь мові чужорідних елементів підходить диференційовано,- а ми дотримуємось саме цієї точки зору, зважаючи на різні наслідки контактування мов,- то під запозиченнями є сенс розуміти такі з них, які лише доповнюють систему [3, с 22]. У **творах письменників Східної України** трапляються, наприклад, русизми: *прикажчик*, *баршшня*: Винниченко - Черкасенко; *столова*: Коцюбинський, Олена Пчілка; *учебник*: Олена Пчілка. Іншими словами, чужорідні елементи (у нашому випадку - слова) вносять у неї щось нове, або, користуючись советським кліше, збагачують мову. Такі факти зазвичай спочатку фіксують словники чужомовних слів, а згодом й орфографічні словники. При цьому запозичені явища позначаються терміном, утвореним від назви відповідної мови-джерсла, як-от: *германізми*, *грецизми*, *латинізми*, *галліцизми*, *полонізми*.

Цілком правомірно сподіватися побачити серед цих слів і термін *русизм*, як і самі запозичення. А проте **в жодному українському словнику чужомовних слів** таких фактів ми не знайдемо. Причину цього можна вбачати у лінгвістичній свідомості не лише фахівців, а головне,- загалу, в ціннісних орієнтирах якого зроблено виняток для опозиції «свій»/«чужий», а власне: із семантичного поля «чужий» виокремлено російську культуру і мову. Отже, на шляху вивчення *русизмів-запозичень* і досі стоїть психологічний бар'єр.

Звернімося тепер до першого з наведених вище значень *споварусизм*. У цьому тлумаченні йдеться про явище так званої інтерференції (де хто не розрізняє явищ інтерференції й запозичення, наприклад [20]), сутність якої, як відомо, полягає у конвергентному спрощенні, коли з мови, що зазнає тиску з боку іншої, усувається самотність характеристик та правила, властиві їй, відбувається заміна їх на спільні явища [17, с 51]. Для білінгва - це, по суті, означає полегшення його лінгвістичного тягара [3, с 33]. Процес починається з мовлення білінгвів і завдяки частотності та відносній регулярності явища може закріпитися в мові. У творах письменників Західної України трапляються, наприклад, такі русизми: *слідуючий*, *зустрічати* (перен.): Франко; *жробожадний*: Черемшина; *чахотка*: Яцків. Принципова відмінність інтерференції від запозичення, на нашу думку,- це дублетність чужорідних засобів, у тому числі лексичних, до питомих. Врешті їх перенасичення в мові-контактері спричинює руйнування мови. Щодо української таким наслідком є суржик. За сучасних обставин він усе більше набуває ознак розмовного варіанту української мови, особливо якщо це російсько-суржикова диглосія. Русизми-запозичення - це компетенція дескриптивної (описової, об'єктивної) лінгвістики, а русизми-інтерференти - компетенція прескриптивної (оцінної, суб'єктивної) лінгвістики, і актуалізується вона у словниках труднощів або помилок, різних довідниках з культури мови. Розмежування двох явищ (*русизмів-запозичень* і *русизмів-інтерферентів*) на практиці означає різне ставлення до проявів контактування **МОВ**.

В умовах контактування близькоспоріднених мов окреслюється ще одна проблема - *позірні русизми*. Під *позірними русизмами* розуміємо такі явища української мови (у нашій статті обмежуємося лише лексичними), присутність яких (попри зовнішню подібність до аналогічних у російській

мові) насправді не зумовлена контактуванням з останньою. Отже, не є запозиченням з російської мови, хоча й може нею підтримуватися. Це слова, зокрема праслов'янського походження, що потрапили в нову українську літературну мову безпосередньо (через традиції живого діалектного спілкування) або через старослов'янську мову (принаймні нею підтримані), власне старослов'янськими¹ та елементи давньокиївської, у традиційній термінології - давньоруської мови, як одного з двох різновидів писемної мови часів Київської Русі [16, с 79]. *Позірні русизми* фіксують пам'ятки з часів Київської Русі, а згодом - так звані староукраїнські, як-от: *звізда*², *туца*, *тайное*, *скала*, *струя*, *пустиня*, *май*, *время* (про зміну значень слів зараз не йдеться). З часом деякі з них трансформувалися фонетично й відомі у варіантах, як-от: *пчола*, *бджола*, *бчола*, *бджочола*, *бжола*, *луча* (проміння), *гудь/гуд* (год), *мужчизна*, *женщизна*, *же(н)цины*, *веремя*, *веремня* тощо. Наведемо кілька прикладів *позірних русизмів* із художніх текстів початку ХХ ст. Крім вищезгаданих, це: *похожий*, *отворити/отвирати*, *стид/встид*, *мука*, *свобода*, *год*, *город*, *всьо*, *лічити* (із значенням *лікувати*), *первий*, *дітвора*, *дітський*, *улиця*, *рюмати*, *оріх*, *ухо* тощо. Отже, до *позірних русизмів* зараховуємо різні засоби української мови на певному етапі її розвитку, які мають відповідники або у праслов'янській, або у старослов'янській, або у давньокиївській (давньоруській) мові, тим паче у живих діалектах, та російській мові, незалежно від того, чи контактували вони безпосередньо з нею. У таких випадках російська мова є (або може бути) лише одним із співчинників, що підтримують і стимулюють³ *позірні русизми* в українській мові. З цього погляду старослов'янськими на зразок: *воздух*, *оболоч/облак*, *луч*, *клевета*, *струя*, звуконаслідувальне слово *журчати*, відоме, крім російської, також у верхньолужицькій та словацькій, є *позірними русизмами*, слова ж типу *впрочім*, *страсть* (у значенні *пристрасть*), *ружжє*, *ружжо* - наслідок інтерференції, а *круг* (перен.), *заведующая* - запозичення. *Позірними русизмами* вважаємо також запозичення з різних, крім російської, мов. Назвемо кілька. З грецької: *хрусталь*, *сахар*, *парус*, з латинської: *мінута/минута*, з німецької: *лента*, *мебель*, з литовської: *русло*, тюркського походження: *ковер*, *коверець*, з польської: *важний*, *плохий* (у значенні *спокійний*, *сумирний*), *зійй* (у значенні *робота в поті чола*).

Зауважимо: визначення *позірних русизмів* можливе лише для достатньо однозначних випадків, що творять ядро цього типу лексики. Як і в будь-якому мовному явищі, периферійні *позірні русизми* мають дифузні ознаки, типові для запозичень чи інтерферентів. Усі наведені вище *позірні русизми* та багато їм подібних зафіксовано у словниках Є. Желехівського - С. Недільського [8], Б. Грінченка [4], частково згадано у праці В. Німчука [13], словнику І. Огієнка [14]. Давність походження такої лексики (чи то корінної, чи то запозиченої, але цілком адаптованої в українській мові) дає підстави зараховувати її до лексичного фонду української мови на певному етапі її розвитку. Привертає увагу значна кількість слів праслов'янського походження, згодом підтриманих старослов'янською мовою. Принаймні у нашому матеріалі вони виразно переважають. Цей факт говорить на користь думки Б. Успенського, який твердить, що за часів диглосії народної (діалектної) мови та старослов'янської остання, як достатньо кодифікована (зрозуміло, завдяки сакральності текстів), впливала істотно більше на некодифіковане живе мовлення, ніж навпаки [23, с 39]. Як свідчать художні тексти перших двох десятиліть ХХ ст., *позірних русизмів* істотно більше у мові письменників Західної України. Наприклад, слово *луч* трапляється, зокрема, у В. Стефаніка, Н. Кобринської, І. Франка, О. Луцького. Цей іменник прийшов в українську мову із праслов'янської через старослов'янську [24, с 301; 13, с. 30,32], ашвидше - підтриманий нею, оскільки був живим у діалектах ще у 20-х рр. ХХ ст. Його фіксує словник Є. Желехівського - С. Недільського, але не вносить до реєстру Б. Грінченка. Проте у середині ХІХ ст. слово *лучи* було ще відоме на сході України. Згадаймо Шевченкове: «Де ти, в ката, забарилась з своїми *лучами*?» Аналогічний шлях пройшло слово *отворити/отвирати*: Стефанік - Франко - Кобилянська - Карманський. Є. Желехівський - С. Недільський фіксують його, а Б. Грінченко не вносить до реєстру словника, це при тому, що в ньому загалом багато слів із словника попередників. Вочевидь західноукраїнським є слово *струя* (зменшувальне *струйка*): Франко - Стефанік - Кобринська - Пачовський, що також має праслов'янське коріння, підтримане свого часу старослов'янською мовою, до того ж воно збереглося в діалектах. Трохи інакше - оминаючи старослов'янську - прийшло слово *ожерелля* (у Є. Желехівського -

¹ У нашій статті під старослов'янською мовою розуміємо й церковнослов'янську.

² Походження всіх наведених у статті слів - позірних русизмів з'ясовано за етимологічними словниками [6, 24].

³ Стимулювання, на відміну від деяких дослідників [1, 94], не вважаємо різновидом інтерференції, оскільки мова-контактер реалізує свої внутрішні ресурси.

С. Недільського - *ожереле*): Пачовський - Карманський. Генетично воно пов'язане із словом праслов'янського кореня *джерело* [24]. Слово *лодка* (також фіксоване Є. Желехівським - С Недільським): Кобринська - Лепкий - Рудницький - живцем перейшло з давньоруської (у термінології М. Фасмера) мови. Подібне є в болгарській: *лодка* (старослов'янське - фонетично відмінне).

Назвемо ще *позірні русизми*, фіксовані лише словником Є. Желехівського-С. Недільського. Це *віідіти*: Стефанік-Кобішянська-Яцків, *страсть* (у значенні *страждання*): Карманський, *дрож:*, *дрожати*: Франко - Луцький - Пачовський, *тоска*: Карманський - Пачовський. Значна кількість *позірних русизмів* в українській мові західного варіанта не має дивувати, якщо взяти до уваги своєрідність його розвитку та функціонування. Убезпечений від проксимального впливу російської мови, цей варіант української мови у писемній і, треба думати, певною мірою усній формі (згадаймо думку Б. Успенського), довше ніж східноукраїнський варіант рухався у річищі старослов'янської мови (тобто подібно до російської літературної мови), маючи її (старослов'янську) якщо не за основу, то принаймні беручи з неї чимало слів та граматичних форм. Порівняйте: «В літературно-мовній практиці окремих сфер суспільства старослов'янські запозичення зберігали певні позиції навіть у ХІХ ст., насамперед у Галичині, на Буковині, Закарпатті» [13, с 355]. Вплив старослов'янської мови на літературну, а також і усне мовлення певних верств особливо підтримувався конфесійним стилем (зокрема завдяки українській вимові старослов'янських текстів), а згодом - язичієм. Недарма І. Нечуй-Левицький у своїх статтях неодноразово закидав західному або, як тоді казали, галицькому варіанту літературної мови щодо переобтяження його архаїзмами з часів старослов'янської мови [11; 12]. Крім того, західноукраїнські діалекти, як відомо, зберігають чимало архаїчних рис, у тому числі в лексиці. Беручи й це до уваги, І. Огієнко у передмові до свого «Українського стилістичного словника» на початку 20-х рр. ХХ ст. писав: «З незнання історії мови в нас ці галицькі залишки старовини часто звуть *москалізмами*» [14, с 6]. Іншими словами, лінгвістична свідомість загалом у 20-ті рр. ХХ ст. не відрізняла псевдорусизми (*позірні русизми*) від власне русизмів у двох значеннях цього слова. Фактично проблема виділення *позірних русизмів* існує для мовного колективу (у тому числі мовознавців) на кожному синхронному зрізі мови, зважаючи на перманентну дію двох чинників, які її породжу-

ють: динаміку норми (тепер уже кодифікованої) та постійний від 1654 р. тиск російської мови.

Разом з тим, не варто перебільшувати роль відмінної лексики у галицькому варіанті мови, оскільки в цілому спільні для обох варіантів літературної мови *позірні русизми* переважають. Для прикладу - *пчола*, *пчілка*: Яцків - Олена Пчілка - Тичина, *краска*: Коцюбинський - Леся Українка - Пачовський, *лічити* (у значенні *лікувати*): Франко - Вороний - Чупринка, *могучий*: Яцків - Винниченко - Олександр Олесь, *довг*: Олена Пчілка-Коцюбинський - Яцків, *смілий*, *сміло*: Франко - Мамонтов - Юрій Будяк, *часть*, *часті*: Черемшина - Самійленко - Вороний, *(в)угол*: Франко - Стефанік - Грицько Григоренко, *криша*: Пачовський - Винниченко, *город*: Лепкий - Яновська - Чернявський, *дітвора*: Франко - Черемшина - Рильський, *приказувати* (у значенні *наказувати*): Кобилянська - Винниченко - Маковей, *поздоровляти*: Стефанік - Самійленко - Коцюбинський, *женщина*: Олена Пчілка - Тичина - Пачовський. Аби не склалося враження, ніби у Східній Україні не було своїх, відмінних від західних, *позірних русизмів*, наведемо кілька прикладів таких лексем — *чуть*, *чуть-чуть*: Олена Пчілка - Васильченко - Рильський, *год*: Грінченко - Грицько Григоренко - Винниченко, *сахар*: Винниченко - Грицько Григоренко - Кримський, *лучче*, *лучний*: Леся Українка - Васильченко - Грицько Григоренко, *улиця*: Грабовський - Грінченко, *похожий*: Грицько Григоренко - Винниченко - Грабовський.

Статус *позірних русизмів* у літературній мові має динамічний характер, як, зрештою, все, що пов'язано з нормою. Конкретно-історичним цей статус буде і щодо *позірних русизмів* початку ХХ ст. Про нього важко говорити, орієнтуючись на факти фіксації в словниках того часу, зокрема в найповніших - Є. Желехівського - С. Недільського та Б. Грінченка, оскільки ці словники, як відомо, не нормативні. Це зазначав свого часу І. Огієнко [14, с 4]. Вони й не могли бути такими, по-перше, тому, що єдині норми літературної мови тільки формувалися, а по-друге, не було державних важелів для кодифікації. Підставою для визначення статусу *позірних русизмів* може бути спосіб їх уживання в художніх текстах різних авторів, причому вживання достатньо частотного (що засвідчує узвичаєність у мові). Поза увагою не має лишатися й регіон уживаності з огляду на функціонування літературної мови початку ХХ ст. у двох варіантах. Найперше, очевидно, слід визначити стильово та стилістично нейтральну лексику - основу, ядро лексичного фонду кожної мови. Нейтральними можна вважати ті слова, що поширені в авторській мові чи мові

персонажів без будь-яких конотацій. Саме такими є більшість із наведених вище слів, причому для обох варіантів літературної мови початку ХХ ст. Це, зокрема: *мінута/минута, довг, мимо, границя, пчола, поміч, дождити, спасати, кріпкий/крепкий, спасибі, оставатися, письмо, просьба, ждати, держати, приготувати, смілий, терпеливий, часть, напиток, краска* тощо. У кожному з варіантів літературної мови була й своя, відмінна, нейтральна лексика, проте на цьому ми вже спеціально не спинятимемося, натомість наведемо контексти, де трапляється стильово-стилістично нейтральна на той час лексика. В авторській мові: «*залічити серце враз*» (Г. Чупринка); «*одганяючись од куль, як од пчілок*» (П. Тичина); «*в перші минути*» (В. Самійленко); у невластивій мові: «*спішіть на поміч*» (О. Кобилянська); «*у них не було навіть довгів*» (М. Коцюбинський); «*З ляку не поздоровляли його*» (В. Стефаник); у прямих мові: «*Без неї празник не празнику*» (І. Франко). Можна помітити, що в мові функціонувало чимало дублетних синонімів. Незрідка навіть той самий автор вдавався до обох варіантів хіба для урізноманітнення викладу думки (тобто з найменшим стилістичним навантаженням). Наприклад: *письмо/лист*: Кобринська - Яцків, *мі(у)нута/хвилина*: Олена Пчілка - Винниченко, *місто/город*: Коцюбинський - Винниченко, *напиток/напій*: Леся Українка, *видіти/бачити*: Кобилянська - Лепкий - Стефаник, *грудь/груди*: Яцків - Пачовський, *ковер/килим*: Кобилянська, *послідній/остатній*: Ходкевич, *покрасніла/почервоніла*: Яцків, *цвіти/квіти*: Кобилянська - Хоткевич, *скала/скеля*: Франко - Лепкий - Карманський, *ученик/учень*: Леся Українка - Винниченко тощо. Як бачимо, на той час нейтральна лексика ще істотно не відмежувалася від розмовно-побутової (а подекуди й діалектної). Разом з тим, у досліджуваній період уже існували певні нормативні прескрипції. Їх висловили учасники мовної дискусії початку ХХ ст. Особливо багато - І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко, М. Левицький (Пилипович) [11; 12; 5; 15]. Проте у цих рекомендаціях чимало розбіжностей. Більше можна покладатися на згадуваний словник І. Огієнка, де фактично підбито підсумок розвитку лексичного складу літературної української мови протягом перших двадцяти років ХХ ст. на всьому обширі. Ось які ремарки, для прикладу, містить цей словник: *год* - частіше *рік*; *погибнути* - частіше *погинути*; *город* - ліпше вживати *місто*, *празник* - частіше *свято*; *послідній/ний* - треба *останній, остатній*; *знакомый* — треба *знайомий*; *луччий* - тепер часто замінюють на *кращий, ліпший, бистрий* - вживається рідко, частіше у виразах

бистра річка, бистра вода (саме так вжито у О. Кобилянської, М. Коцюбинського та ін.). Як бачимо, рекомендації І. Огієнка виявилися перспективними для української літературної мови. Прикметно, що значну частину лексики (яку ми кваліфікували як нейтральну для того часу) подано без жодних застережень, тобто як літературно нормативну, хоча подекуди зазначено територіально-варіантні відмінності у наголошуванні. Порівняйте: сх. *напиток* - зах. *напиток*, сх. *поздоровити* - зах. *поздоровити*. Особливо привертають увагу слова типу *ученик/уче́ник*: Леся Українка - Маковей - Яцків - Винниченко. Це яскравий приклад того, як наголос (під тиском близькоспорідненої мови) може змінити фонетичний образ корінного слова так, що створюватиметься враження запозиченого. У згадуваному словнику І. Огієнка коментує: *ученик* - стара українська вимова з м. [московської, тобто російської, або під її впливом], нова *уче́ник*. *Ученик* а. [архаїчне], частіше *уче́нь*. Між іншим, саме цю форму слова знаходимо у «Словнику української мови» середини ХІХ ст. П. Білецького-Носенка [2]. Аналогічне простежується у слові *горожанин* - деривата слова *город*. Зафіксовано у словнику Є. Желехівського - С. Недільського із значенням «городянин». На початку ХХ ст. воно вживалося також у значенні «*громадянин*». Наприклад: у М. Вороного читаємо: «До мене як *горожанина* Ставляй вимоги - я людина». Певний час слово конкурувало із зафіксованим Б. Грінченком *городянин*: Леся Українка - Маковей - Васильченко. У словнику І. Огієнка подано: «*Горожанин*, в Г. [Галичині] *горожанин*, але частіше *громадянин*. Порівняйте: рос. *горожанин*. Серед *позірних русизмів* чимало таких, що завжди перебували на статусі позалітературних, як от уже частково згадувані: *чуть, сахар, обиди, лента* (останні два - у В. Стефаника), *вредный*: Черкасенко - Яновська, *гвіздок*: Васильченко. За деякими *позірними русизмами* закріпилося навіть необгрунтоване тавро суржикових, наприклад: *врем'я*: Франко («Врем'я йде на неї люте»), *понаравитися*: Васильченко - Черкасенко. Порівняйте: у Є. Желехівського - С. Недільського *понаровитися* - *сподобатися*, із давньоруської мови (за М. Фасмером).

У словнику І. Огієнка можна знайти підтвердження не лише нейтрального статусу лексики на даному синхронному зрізі, а й багатьох тенденцій щодо випрацювання корпусу нейтральної лексики, який окреслився в досліджуваній період. Так, прескрипції *треба, частіше, рідко, ліпше, не вживається* означають, що відповідні слова варто вважати маргінальними, а то й не-

припустимими для літературної мови того часу. Разом з тим такі ремарки слугують своєрідною демаркаційною лінією між нейтральними засобами мови та стильово-стилістично маркованими. Наприклад:

мужчина - треба *чоловік*. Тим часом слово *мужчина* вже тоді мало ознаки експресивного (у О. Кобилянської: «Білу дитину привела, чужого чоловіка, чужого *мужчину*»);

женщина - частіше *жінка*, в Г. *женщина* (у І. Франка: «*Женцино*, демоне! Що тобі треба від мене?»);

криша - треба *покрівля*, *верх*, *дах* (у молодому-зівців були спроби поетизувати це слово, як-от у В. Пачовського: «З кришталевої синьої *криші*»);

тоска - не вживається, звичайно - *туга* (також з ідіолекту молодомузівців, наприклад: у П. Карманського: «Пісні мої гіркі, мережані *тоскою*»);

судьба - звичайно кажемо *доля* (але в О. Луцького: «Вимріяний світ без сліз, *судьби*, прокльонів»).

На початку ХХ ст. окреслилося нове, достатньо широке коло слів - *позірних русизмів*, маркованих художнім стилем, наприклад *тайна*: Кобилянська - Чупринка - Тичина, *струя* - Луцький - Пачовський - Лепкий, *пустиня*: Чарнецький - Олександр Олесь - Чернявський, *пожар*: Винниченко - Вороний - Пачовський, *журчати*: Кобилянська - Карманський, *скала*: Франко - Чарнецький - Лепкий, *огонь*: Леся Українка - Тичина - Лепкий тощо. Маркуванню художнім стилем сприяло те, що певні слова паралельно з номінативною функцією в побутовому мовленні почали виконувати художньо-зображальну, перетворившись на стильові омоніми. Це добре видно при порівнянні текстів, що моделюють побутові ситуації, і текстів, що скеровані на відтворення естетизованих переживань. Наприклад:

1. Вони порадилися між собою, не втягаючи нікого в <i>тайну</i> .
(О. Кобилянська)	1. Звуки <i>тайни</i>
(Заголовок <i>вірша</i>
Г. Чупринки)
2. Наче ведуть когось або <i>пожар</i> .
(В. Винниченко)	2. Запалять <i>пожар</i> в душах піснею святою.
(М. Вороний)

Частотне вживання окремих слів в образних контекстах сприяє гіпертрофазії естетичного первня, подекуди підтриманого фольклором. У під-

сумку маркованість окремих слів художнім стилем ускладнюється стилістичним значенням - виникають поетизми. Наприклад, такі: *хрусталь*, *хрустальний*: Пачовський - Карманський - Лепкий, *парус*: Франко - Рильський, *жемчуг*, *жемчужний*, *жемчужина*: Лепкий - Олександр Олесь - Чупринка, *звізда(и)*: Кобилянська - Карманський - Пачовський, *май* (у значенні *травень*): Карманський - Рудницький - Олександр Олесь, *ожерелля*: Пачовський - Карманський. Наприклад: «Чи можу я себе і *май* свій віднайти?» (П. Карманський); «В сльозах, як в *жемчугах*, мій сміх» (Олександр Олесь); «Не ріка котить срібні *хрустали*» (Б. Лепкий); «Називав своєю *звіздою*» (О. Кобилянська); «Коли душа уся тріпоче, як білий *парус* на човні» (М. Рильський); «*Ожерелля* слів» (П. Карманський). З'являються навіть синонімічні поетизми. Порівняйте: «З кадилиць срібних дим снується і гине в *облаках* склепін» (Б. Лепкий) і «Валиться *туча* гримуча, студена» (С. Твердохліб).

Крім поетизмів, серед *позірних русизмів* є слова (марковані художнім стилем) з іншим стилістичним значенням. Наприклад, високою (урочистою) експресією позначені лексеми *свобідний*, *свобідно*: Рудницький - Маковей - Вороний, *могучий*: Кобринська - Вороний - Рильський, *повідний*, *повідно*: Алчевська - Олександр Олесь - Тичина. Наприклад: «І сонце теж до нас сміється, *Повідно* сяючи з небес» (Х. Алчевська); «Але і велетень *могучий* В руці тримає меч блискучий» (М. Вороний); «Хай буде, наче примха мрій, *свобідної* [кохана]» (М. Рудницький). Як видно з автури, на початку ХХ ст. провідну роль у формуванні словника художньої літератури, особливо поетизмів, відіграли письменники Західної України. Це стало можливим саме завдяки актуалізації стилістичних ресурсів так званих *позірних русизмів*.

Таким чином, виділення категорії *позірних русизмів* виявилось плідним для дослідження нормалізаційних процесів у мові (конкретно - перших двадцяти років ХХ ст.). Зокрема стало можливим більш об'єктивно оцінити значний пласт лексики, відокремивши його від **власне русизмів** (запозичень та інтерферентів). Саме художні тексти, що моделюють різні реальні та віртуальні ситуації життя людини, допомогли зібрати мовний матеріал і простежити певні закономірності у житті українського слова початку ХХ ст. Ця тема потребує, безсумнівно, подальшого глибокого дослідження.

1. Баранникова Л. Сушність інтерференції и се проявление // Проблемы двуязычия и многоязычия. - 1972.
2. Білецький-Носенко П. Словник української мови. - К., 1966.
3. Вайнрайх У. Языковые контакты. - К., 1979.
4. Грінченко Б. Словарь української мови: В 4-х т. - К., 1907-1909.

5. Грінченко Б. Тяжким шляхом. - К., 1912.
6. Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. - Т. 1-3. - К., 1982-2003.
7. Єрмоленко С, Бирик С, Тодор О. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. - К., 2001.

8. Желєхівський Є., Недільський С Руско-німецький словарь: В 2-х т.-Львів, 1886.
9. Кримський А. Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів // А. Кримський. Твори: В 5-ти т.- Т. 3.- К., 1973.
10. Курило О. Уваги до сучасної літературної мови.- К., 1923.
11. Нечуй-Левцький І. Сьогочасна часописна мова на Україні.- К., 1907.
12. Нечуй-Левцький І. Криве дзеркало української мови.-К., 1912.
13. Німчук В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови.-К., 1992.
14. Огієнко І. Український стилістичний словник.- Львів, 1924.
15. Пилипович М. Дещо про сучасну стадію розвитку української мови.-К., 1913.
16. Півторак П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов.- К., 2001.
17. Розенцвейг В. Языковые контакты.- Ленинград, 1972.
18. Русско-украинский словарь.-К., 1948.
19. Самійленко В. Чужомовні слова в українській мові.- К., 1918.
20. Семчинський С. Семантична інтерференція.- К., 1974.
21. Толковый словарь русского языка.- М., 1939.
22. Українська мова. Енциклопедія- К., 2000.
23. Успенский Б. Краткий очерк истории русского литературного языка (XI-XIX вв.).- М., 1994.
24. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т.- М., 1964-1973.
25. Чайченко Б. Галицькі вірші // Правда,- Львів, 1891.- Ч. 11.

N. Dziubyshyna-Melnyk

PSEUDORUSISMS IN THE BELLES-LETTRES TEXTS OF THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

This article proposes to distinguish on the basis of etymology russian loan-words and rusisms-interferents beside pseudorusisms, specifically in vocabulary. The material for this research were belles-lettres texts of the beginning of the 20th century, when the normalizational processes in literary language were particularly activated. Differentiation of pseudorusisms gives the author an opportunity to observe some stylistic changes in the vocabulary of that time.